

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ

การทอผ้าเป็นภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของคนไทยที่มีการสืบทอดจากบรรพบุรุษ การทอผ้ามัดหมี่ เป็นการทอผ้าอย่างหนึ่งที่มีการสร้างลวดลายก่อนที่จะทำการย้อมสี การทอผ้ามัดหมี่เป็นการเอาเชือกมัดด้ายหรือมัดเส้นไหมตามลวดลายที่ได้ ออกแบบไว้ การมัดและย้อมลายจะมีการทำทั้งเส้นทางแนวยืน และแนวนอนหรือที่เรียกว่าแนวพุ่ง การทอผ้ามัดหมี่โบราณนิยมการย้อมสีด้วยสีธรรมชาติ เช่น สีแดงจากครั่ง สีนํ้าเงินจากคราม เป็นต้น ปัจจุบันผ้ามัดหมี่มีการทำกันอย่างแพร่หลาย สามารถทำได้ทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหม โดยเฉพาะผ้าไหมจะมีความสวยงามมาก นอกจากตัวผ้าไหมเองแล้ว ลวดลายและสีสันทยังเป็นปัจจัยที่ช่วยสร้างความสวยงามให้มากยิ่งขึ้น การอนุรักษ์ลวดลายโบราณ และนำมาประยุกต์ใช้ จึงเป็นสิ่งที่น่าจะได้รับการส่งเสริมพัฒนาเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น การเก็บรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับการผลิตผ้าไหมมัดหมี่เพื่อการถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อไปจึงเป็นเรื่องที่ดีและควรให้การสนับสนุน สำหรับลวดลายต่างๆที่มีการสร้างสรรค์มาแต่โบราณ จึงเป็นงานศิลป์ที่ควรแก่คุณค่าให้เป็นสินทรัพย์ของแผ่นดินไทยตลอดไป

บ้านนาเสียว หมู่ที่ 1 ตำบลนาเสียว อ.เมือง จ.ชัยภูมิ เป็นหมู่บ้านโบราณที่ปรากฏชื่อในประวัติศาสตร์การก่อตั้งบ้านเรือนของชุมชนในจังหวัดชัยภูมิมาตั้งแต่สมัยโบราณ ปัจจุบันบ้านนาเสียวเป็นแหล่งผลิตผ้าไหมมัดหมี่พื้นบ้านแบบครบวงจรที่มีคุณภาพ ช่างทอผ้าส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุได้สั่งสมประสบการณ์ในการทอผ้าซึ่งสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ การทอผ้าไหมบ้านนาเสียวจะผลิตด้วยมือทุกขั้นตอน เริ่มตั้งแต่ปลูกหม่อน เลี้ยงไหม สาวไหม ออกแบบลวดลายหรือมัดหมี่ ย้อมผ้า จนกระทั่งทอเป็นผืนผ้าไหม สำหรับลายผ้าไหมมัดหมี่บ้านนาเสียวในปัจจุบัน พบว่ามีมากกว่า 50 ลาย โดยมีทั้งลายโบราณที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งมีอายุมากกว่า 100 ปี เช่น ลายกอดะไ้ ลายกอดระไ้ ลายหมี่คืบ นอกจากนี้ยังมีลายที่ประยุกต์จากลายโบราณดั้งเดิมได้เป็นลายใหม่ที่สวยงาม และยังมีลายที่คิดสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ โดยได้แนวคิดจากธรรมชาติและแวดล้อมของชุมชน เช่น แม่นํ้า ภูเขา ป่าไม้ พืชพรรณ และสัตว์ต่างๆ เป็นต้น ลายมัดหมี่ที่พบมากในชุมชน ได้แก่ ลายต้นสน ลายตะกร้อ ลายกอดะไ้ ลายหมากรับคืบ ลายกระบี่รับ ลายนาคร ลายผักแว่น ลายหมี่คืบ เป็นต้น ซึ่งเป็นลวดลายที่สะท้อนความเป็นอยู่ของชุมชนในอดีตซึ่งบรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ไว้และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะผ้าโบราณลายกอดะไ้ของบ้านนาเสียว ได้รับการคัดเลือกจากจังหวัดชัยภูมินำไปจัดแสดงไว้ที่ตำหนักเขียว ซึ่งเป็นสถานที่จัดแสดงผ้าโบราณของจังหวัดชัยภูมิ ตั้งอยู่ภายในบริเวณจวนผู้ว่าราชการจังหวัดชัยภูมิ (สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดชัยภูมิ, 2549 :1-2)

การทอผ้าเป็นภูมิปัญญาและเป็นวัฒนธรรมสำคัญของชุมชน เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมอย่างหนึ่ง เมื่อผู้คนมีการอพยพเคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ใด วัฒนธรรมก็ติดตัวไปด้วยและนำไปปฏิบัติในพื้นที่ที่ย้ายไปอยู่ ใหม่ ดังนั้นในชุมชนใกล้เคียงหรือในพื้นที่จังหวัดชัยภูมิหลายแห่งรวมทั้งในภูมิภาคต่างๆ ซึ่งมีการผลิตผ้าไหมมัดหมี่จึงมีลวดลายคล้ายคลึงกัน จนไม่สามารถแยกความแตกต่างหรืออัตลักษณ์ของลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ในแต่ละพื้นที่ได้อย่างชัดเจน ปัจจุบันกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียว ได้มีการพัฒนาและออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ซึ่งเป็น อัตลักษณ์ของผ้าไหมมัดหมี่

บ้านนาเสียว ซึ่งลายผ้าไหมมัดหมี่อัตลักษณ์ชุมชนบ้านนาเสียว มีสองแบบคือ แบบลายโบราณดั้งเดิม และลายที่ประยุกต์ขึ้นใหม่ แบบลายโบราณดั้งเดิมคือ ลายช่อดอกขจร หรือเดิมเรียกว่า หมี่คืบ และลายแบบประยุกต์ คือ ลายเกลียวไหม ซึ่งเป็นลวดลายที่ชุมชนและสมาชิกกลุ่มทอผ้าจะช่วยกันคิดและออกแบบขึ้นมาใหม่ ซึ่งเป็นลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ได้อธิบายและสื่อถึงอัตลักษณ์ชุมชนผ้าไหมบ้านนาเสียว เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้ภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีการทอผ้าไหมพื้นบ้านอันเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดจากบรรพบุรุษยาวนานจนถึงปัจจุบัน และสร้างชื่อเสียงแก่ชุมชนบ้านนาเสียวทำให้ได้รับคัดเลือกเป็นชุมชนไหมเข้มแข็งต้นแบบของจังหวัดชัยภูมิ ในปี พ.ศ. 2547 และกลายเป็นแหล่งศึกษา ดูงาน เรียนรู้ของนักเรียน นักศึกษา นักวิจัย นักวิชาการ และผู้ที่สนใจทั่วไป รวมทั้งลูกค้าผู้บริโภคที่ได้เข้าไปเยี่ยมชมและซื้อสินค้าถึงในชุมชนบ้านนาเสียว และปัจจุบันการทอผ้ากลายเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้แก่ช่างทอผ้าเป็นอย่างดี

การทอผ้าเป็นกิจกรรมที่ต้องใช้ทักษะ ความชำนาญหรือความเชี่ยวชาญในการทอผ้า ซึ่งจะขึ้นอยู่กับประสบการณ์และทักษะที่ต้องมีการฝึกฝนอย่างสม่ำเสมอของช่างทอผ้า เนื่องจากการทอผ้าเป็นงานที่ต้องใช้ความละเอียดปราณีต ความเอาใจใส่และมีความอดทนสูงจึงจะทอได้ผืนผ้าไหมที่สวยงาม ปัจจุบันจึงพบว่าช่างทอผ้าส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิงสูงอายุและมีประสบการณ์ในการทอผ้ามาอย่างยาวนาน ส่วนเด็ก เยาวชน หรือคนหนุ่มสาวในชุมชนปัจจุบัน ส่วนใหญ่ไม่สนใจที่จะเรียนรู้หรือฝึกฝนการทอผ้า ดังที่กล่าวแล้วว่าการทอผ้าเป็นงานต้องใช้ความละเอียด ประณีต และต้องมีความอดทนสูง นอกจากนี้ยังพบว่าปัญหาหนึ่งของการถ่ายทอดความรู้การทอผ้า คือเรื่องเวลาที่ ทั้งผู้สอนและผู้เรียนมีเวลาว่างไม่ตรงกัน และยังพบว่าผู้ที่สนใจจะฝึกฝนการทอผ้าในเวลาต่างๆ ที่ตนเองสะดวกก็ไม่มีสื่อจะศึกษาด้วยตัวเอง ในอนาคตชุมชนอาจต้องประสบปัญหาการขาดแคลนช่างทอผ้าที่มีฝีมือ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมพื้นบ้านซึ่งเป็นวิถีชีวิต วัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาของท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้บริบททางสังคมที่อยู่ภายใต้การครอบงำของกระแสทุนนิยมในปัจจุบัน จึงเกรงว่าในอนาคตภูมิปัญญาที่มีคุณค่านี้อาจสูญหาย จึงพบว่าได้มีการนำแนวคิดเรื่องการจัดการความรู้ มาใช้งานในเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างหลากหลาย การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จะช่วยให้ภูมิปัญญาดำรงอยู่และพัฒนาสืบทอดอย่างยั่งยืนต่อไป

จากความสำคัญของภูมิปัญญาการทอผ้าไหมพื้นบ้านแบบดั้งเดิมครบวงจรของบ้านนาเสียว ซึ่งปัจจุบันได้มีการออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการที่ช่างทอผ้าในชุมชนได้ร่วมกันออกแบบโดยใช้ความรู้ที่สืบทอดจากบรรพบุรุษและประสบการณ์ในการทอผ้ามาใช้ในการสร้างสรรค์และต่อยอดภูมิปัญญา สะท้อนให้เห็นผลของการเรียนรู้และการสืบทอดความรู้ที่สะสมและสืบทอดกันมาจากอดีตมาถึงปัจจุบัน ดังนั้นการศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้กระบวนการทอผ้าจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งและจะทำให้ทราบว่าทำไมภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงยังคงอยู่อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน เพราะถ้าไม่มีการสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่ มรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่านี้ก็จะถูกกลืนและค่อยๆ สูญสลายไปจากชุมชน นอกจากนี้การศึกษาแนวทางการจัดการความรู้ที่เป็นระบบโดยวิธีการปรับเปลี่ยนความรู้แบบฝังลึก (Tacit Knowledge) ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ ทักษะ และความเชี่ยวชาญของช่างทอผ้าแต่ละคน ให้เป็นความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) อันเป็นความรู้ที่สามารถถ่ายทอดในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาการสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้า เป็นแหล่งความรู้ที่ทำให้ผู้ที่สนใจสามารถนำมาปฏิบัติตามได้อย่างมี

ประสิทธิภาพ อันจะเป็นรากฐานขององค์ความรู้อันเกิดจากกระบวนการการเรียนรู้และปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พร้อมทั้งจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและวิถีวัฒนธรรมของชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

1.2. วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมบ้านนาเสียว

1.2.2 เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมบ้านนาเสียว

1.3 ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ มีขอบเขตเนื้อหาเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมบ้านนาเสียวและศึกษาการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมมัด ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียว หมู่ที่ 1 ตำบลนาเสียว อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.4.1 ทราบข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหาการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมบ้านนาเสียว

1.4.2 ได้แนวทางการจัดการความรู้ความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมบ้านนาเสียว ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหา เพื่อพัฒนา และส่งเสริมการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมบ้านนาเสียว

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

การจัดการความรู้ หมายถึง กระบวนการรวบรวมข้อมูลความรู้ภูมิปัญญาการผลิตผ้าไหมพื้นบ้านแบบครบวงจรของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียว ตำบลนาเสียว อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ โดยการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกกลุ่มทอผ้าและภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านนาเสียว แล้วนำมาจัดระบบองค์ความรู้ โดยการเรียบเรียงและร่วมกันตรวจสอบความถูกต้องของความรู้ และนำความรู้ที่มีอยู่ มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชน ซึ่งก่อให้เกิดการแบ่งปันและถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าให้แพร่กระจายและไหลเวียนทั่วทั้งชุมชนอย่างสมดุล ซึ่งเป็นไปเพื่อเพิ่มความสามารถในการพัฒนาผลผลิตและสืบทอดกระบวนการทอผ้า

ประเด็นสำคัญของการจัดการความรู้ คือ การเปลี่ยนความรู้ที่ฝังลึกในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) ให้กลายมาเป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) สามารถเรียนรู้ ถ่ายทอด สืบทอด และปรับปรุงประยุกต์ให้เหมาะสมต่อการนำไปใช้ ในที่นี้ศึกษาการจัดการความรู้ 6 ด้าน ได้แก่

1. การกำหนดความรู้ หมายถึง การกำหนดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทอผ้าที่ช่างทอผ้าต้องใช้ในกระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียว ต.นาเสียว อ.เมือง จ.ชัยภูมิ

2. การแสวงหาความรู้ หมายถึง การที่สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียวแสวงหาความรู้ที่ต้องการจากแหล่งต่างๆ เช่น การเข้ารับการอบรม การศึกษาดูงาน เป็นต้น และนำความรู้ที่ได้รับมาปรับปรุงและประยุกต์ใช้กับความรู้เดิม เช่น การย้อมสีธรรมชาติ การออกแบบลายมัดหมี่ ซึ่งการ

อบรม ดูงาน จะมีเอกสารประกอบ จึงสามารถนำความรู้มาศึกษาภายหลังและถ่ายทอดแก่สมาชิกในกลุ่มได้

3. การแลกเปลี่ยนความรู้ หมายถึง การที่สมาชิกกลุ่มทอผ้านำความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษและจากประสบการณ์โดยตรงของช่างทอผ้า และความรู้ที่ได้รับจากการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมจากแหล่งต่างๆ มาจัดสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้และตรวจสอบข้อมูลความรู้ เพื่อนำความรู้นำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนากระบวนการทอผ้าและถ่ายทอดแก่สมาชิกกลุ่มทอผ้าและผู้สนใจในการผลิตผ้าไหม

4. การจัดเก็บความรู้ หมายถึง การจัดเก็บความรู้ความรู้เกี่ยวกับการผลิตผ้าไหม ที่มีอยู่ในตัวภูมิปัญญาและช่างทอผ้าซึ่งสืบทอดจากบรรพบุรุษและจากประสบการณ์โดยตรงของช่างทอผ้า รวมทั้งความรู้ที่ได้รับจากการแสวงหาความรู้และการประยุกต์ใช้ความรู้ เพื่อให้สมาชิกกลุ่มทอผ้าใหม่และผู้สนใจได้ศึกษาเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

5. การถ่ายทอดความรู้ หมายถึง การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการผลิตผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียว ซึ่งจะเน้นการถ่ายทอดความรู้โดยตรงจากบุคคลหรือช่างทอผ้าให้กับสมาชิกกลุ่มหรือบุคคลที่สนใจ

6. การนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ หมายถึง โดยการนำความรู้ภูมิปัญญาการผลิตผ้าไหมที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ความรู้ที่ได้รับจากแหล่งความรู้ต่างๆ รวมทั้งความรู้ที่ช่างทอผ้าได้ประยุกต์จากความรู้เดิมผสมผสานกับความรู้ใหม่ นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อกระบวนการผลิตผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียว เพื่อให้เกิดความยั่งยืนและมีการสืบทอดต่อไป

แนวทางการจัดการความรู้ หมายถึง แนวทางในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียว ประกอบด้วย การกำหนดความรู้ การแสวงหาความรู้ การแลกเปลี่ยนความรู้ การจัดเก็บความรู้ การถ่ายทอดความรู้ และการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในการผลิตผ้าไหมพื้นบ้านแบบครบวงจรของบ้านนาเสียว ซึ่งผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์ จนเกิดปัญญาและตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ มีการยอมรับและถ่ายทอดสืบทอดกันมา

การถ่ายทอดความรู้ หมายถึง วิธีการถ่ายทอดความรู้และทักษะการผลิตผ้าไหมพื้นบ้านแบบครบวงจรของบ้านนาเสียว ที่มีอยู่ในตัวของผู้รู้หรือภูมิปัญญาถ่ายทอดไปสู่ผู้รับการถ่ายทอด จากรุ่นสู่รุ่น

กระบวนการทอผ้าพื้นบ้าน หมายถึง กระบวนการทอผ้าไหมพื้นบ้านแบบดั้งเดิม โดยการใช้วัตถุดิบในท้องถิ่นหรือเลือกใช้วัตถุดิบที่เหมาะสมในการทอผ้า โดยมีการแกะลายผ้า การออกแบบลวดลายและรูปแบบของผ้าทอ การมัดหมี่ การย้อมสีเส้นไหม และการทอเป็นผืนผ้าด้วยกี่ทอมือ โดยใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านในการเตรียมวัตถุดิบและการทอผ้า

ลายผ้าไหมมัดหมี่อัตลักษณ์ชุมชน หมายถึง ผ้าไหมมัดหมี่ลายช่อดอกขจรและลายเกลียวไหม ซึ่งเป็นรูปแบบและลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ที่ชุมชนและกลุ่มอาชีพทอผ้าไหมบ้านนาเสียวได้ร่วมกันออกแบบ ที่สื่อความหมายถึงความเป็นผ้าไหมมัดหมี่บ้านนาเสียว

วิธีการทอผ้าพื้นบ้าน หมายถึง แนวทางและกระบวนการทอผ้าของคนในชุมชนที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงวิถีการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่ง

มีการเปลี่ยนแปลงไปตามของสภาพเศรษฐกิจและสังคม แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่อยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมดั้งเดิม

ชุมชนใหม่เข้มแข็ง หมายถึง ชุมชนบ้านนาเสียว หมู่ที่ 1 ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ได้รับคัดเลือกเพื่อพัฒนาเป็นชุมชนใหม่เข้มแข็งต้นแบบของจังหวัดชัยภูมิ ตามโครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนใหม่ ตามยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด ปี 2547 เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีกระบวนการผลิตใหม่พื้นบ้านแบบดั้งเดิมครบวงจร ตั้งแต่การปลูกหม่อน การเลี้ยงไหม การสาวไหม การเตรียมเส้นไหม การออกแบบลวดลาย การย้อมเส้นไหม การทอเป็นผืนผ้าด้วยกี่ทอมือ และดำเนินการโดยช่างทอผ้าพื้นบ้านในชุมชน